

УДК: 22/22.06
DOI: 10.17721/sophia.2022.20.5

К. В. Козар, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-6338-9365
e-mail: kozar.katerina@gmail.com

МІЗОГІНІЯ ТА АПОЛОГІЯ ФЕМІННОГО В БІБЛІЙНІЙ ХРИСТИЯНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Розглянуто Біблію як найбільш ґрунтовне і базове джерело у вивченні концепту фемінності в релігійній традиції християнства. На думку численних феміністичних дослідників, саме Біблія дає можливість прослідкувати онтологічний статус жінки у християнській традиції та зрозуміти специфіку християнських релігійних поглядів на маскуліне та феміне. Доведено думку про те, що завдяки аналізу біблійних постатей можна виокремити необхідні моделі поведінки людини (А. Мілано), осмислити образи-символи у їх варіативності з погляду гендерних досліджень (А. Білика, Н. Чухим та О. Гомілко). Надто, що численні феміністичні богослови та філософи охоче посилаються на Біблію як на найбільш критиковане, "антифеміністичне" джерело (Е. Фіоренца). Отже, постала необхідність вивчення тих аспектів, що стосуються порушеної проблематики для аналізу правильного тлумачення текстів Біблії, особливо перших трьох глав Книги Буття. Зроблено спробу реконструкції реального статусу жінки в Біблії. Розглянуто питання християнського осмислення статусу та історичної значущості біблійних експлікацій фемінного (Е. Б'янкі, а А-М. Пелет'є).

Ключові слова: фемінність, християнство, Біблія.

Історія розуміння жінки та жіночої проблематики у християнському світі звертає нас передусім до текстів Святого Письма. Адже саме вони є найпершим джерелом, на основі якого було побудовано уявлення про жінку на Заході, а також розроблено її антропологію. Саме Біблія стала знаряддям створення упереджень стосовно "другої статті", водночас являючи собою її апологію. Таким чином, хоча Біблія містить у собі безліч моментів, котрі пов'язані з жінками та їхніми важливими місіями, ми зупинимось лише на деяких вирішальних моментах, які формують ті положення, що є визначальними для утворення найбільш загальних та поширених уявлень про фемінність у християнстві. Адже західна феміністична критика чітко зосереджена на розкритті аутентичної природи жінки через активну антропологічну критику християнства.

Мета статті – показати без спекуляцій, звідки зміг виникнути сталий культурний стереотип про Єву, а отже, і всіх жінок, як головну винуватицю гріхопадіння. Це, своєю чергою, спровокувало виникнення іншого суспільного стереотипу про те, що біблійні тексти та християнство загалом мають жінкозалежну спрямованість. Тому, як пише українська дослідниця О. Гомілко, "тисячолітня традиція феміністичної критики спрямована на спростування цього висновку саме шляхом доведення, що він випливає не зі змісту біблійних текстів, а з інтерпретації цих текстів у культурі, яка відстоює маскулініні сади" [4, с. 185–186].

У цьому сенсі Н. Чухим пише, що "вихідним пунктом у розумінні природи людини, який значною мірою задавав парадигмальне бачення проблем статі для християнського мислення та й всієї європейської культури, є історія творення і падіння, що нею розпочинається Біблія" [8, с. 56].

Саме ці сторінки – це та першооснова, котра постійно цитована, коментована та й найбільш згадувана не лише в релігійній культурі, але й у суспільному житті. Дослідники йменують ці розділи своєрідною антропологією людини.

Таким чином, розділ оповідає про творення людства, одразу визначаючи міру стосунків між чоловіком та жінкою – вони є рівними у своїй гідності, адже людину "на образ Божий її створив як чоловіка та жінку створив їх" [Буття, 1:27]. На додаток, ми бачимо, що Господь сам оцінює своє творіння таким чином: "І побачив Бог усе, що створив: і воно було дуже добре" [Буття, 1:31].

Наступний, другий розділ, присвячений власне створенню жінки: "Недобре бути чоловіку самотнім; сотворю йому поміч, подібну до нього" [Буття, 2:18].

"Взяв Він одне з ребер його і тілом закрив його місце. І перетворив Господь Бог те ребро, що взяв із Адама, на жінку, і привів її до Адама" [Буття, 2:21–22]. Саме цей вираз, котрий вказує на жінку як на "поміч", пізніше почав використовуватися у негативних конотаціях.

Однак, якщо помислити, то це слово не могло бути вжите виключно в прямому значенні. Річ у тім, що слово "помічник" вживається у Біблії на позначення тієї допомоги, яку людині надає сам Бог. Суперечливим є й інші рядки про творення жінки як "подібної до нього", тобто до чоловіка. Такий акцент на "подібності" провокує спекулятивні тлумачення, які, однак, були поширені в ранньому християнстві, стосовно того, що жінка була сотворена Богом не за подобою Бога, а лише за Його образом. Як бачимо, вищенаведені факти формують думку про те, що Біблія містить дві версії творення жінки. І, згідно з другою версією, жінка вже не є теоморфною істотою. "Замість творення і чоловіка, і жінки за власною подобою Бог створює жінку після чоловіка, із чоловіка, як помічницю для нього" [8, с. 57].

У патріархально зумовленій інтерпретації тексту чітко простежуються тенденції до розуміння жінки та жіночого тіла як чогось "вторинного", залежного від чоловічого. Водночас феміністичні богослови наголошують на тому, що жінка, будучи сотвореною, щоб отримувати і передавати життя, за своєю природою є джерелом, що здатне породити порятунк. Вона може стати вмістилищем божественної сили, яка відроджує в людях необхідну надію перемоги над гріхом. "У феміністичному тлумаченні цього сюжету тіло набуває трансцендентального змісту" [4, с. 187].

Однак дослідниця Анн-Марі Пелет'є переконала, що "...це не більше, ніж поетичний, далекий від спекулятивного мислення, спосіб підкреслити тотожність природи" [6, с. 19]. Таким чином, лише "опинившись у присутності жінки, чоловік уперше відкриває вуста, аби висловити своє захоплення та визнати в цьому іншому свою ближню – "це справді кість від моїх костей і тіло від мого тіла"". Ми можемо стверджувати про те, що оригінальність Божого задуму полягає в тому, що тільки в єдності чоловіку і жінці можливо виконати те, для чого вони призначені Богом: "І якщо з однієї людини Бог учинив двох, то це для того, щоб двоє стали "одним", для ще більшої повноти" [6, с. 17]. Тобто ми бачимо, у цих словах Біблія описує певну первісну благодать людського стану.

Наступною найбільш значною сценою є гріхопадіння. Вона оточена численними тлумаченнями, котрі у широкому літературному сприйнятті були спрямовані

на приниження жінки. Так склалося, що людському суспільству притаманно створювати певні бінарні опозиції, котрі в контексті гріхопадіння склалися не на користь жінки. А враховуючи тогочасні панівні неоплатонічні погляди, з яскравою дуалістичною спрямованістю та тенденціями до подолання хаосу, з яким охоче асоціювали жінку, вона – винна у відчуженні людини від Бога, а отже, і повинна бути контрольованою раціональним чоловічим началом. Крім того, вона – інша, а "інше" завжди виключалося за межі суспільного сприйняття. Незважаючи на це, Біблія, зокрема Новий завіт, несе в собі паростки нового ставлення до жінки та реабілітує її для соціуму. Іоанн Златоуст, теж спираючись на Буття 2–3, визначає місце жінки в суспільстві таким чином: "Єва була створена другою після чоловіка та підвладною йому, отже, вся стать має зберігати цю підвладність" [6, с. 44].

Проте варто повернутися власне до Біблії. Варто вказати, що овiane інтерпретаціями входження зла у світ, безсумнівно, відбулося через жінку. Та не в сенсі спокусниці, якою її бачили ранньохристиянські теологи, а в сенсі матері, котра через покоління в покоління передає недосконалість людського єства. Саме людського, а не виключно жіночого або чоловічого, адже обидва були покарані та вигнані з раю. Саме покарання Бога для Єви: "І тягти буде тебе до твого чоловіка, а він буде панувати над тобою" [Буття, 3: 16] провокує певний розрив не лише із Богом, але і з Адамом як представником чоловічої статі, який повинен працювати на землі. Фізичний і соціальний боки гендерного конфлікту призвели до алегоричного трактування Книги Буття: жінка – водночас зваблива та плотська, проте може бути відданою Богові, але лише в разі самозречення перед суспільством, коли стане монахинєю; жінка може підпорядкувати свої плотські пристрасті, але через таїнство шлюбу, де вона підпорядковується чоловікові; при цьому в будь-якому страждає від наслідків свого гріха – менструації, вагітності, болю народження.

Надалі ми зустрічаємо теж велику кількість жінок у біблійній історії. Це величні постаті праматерів, кохані наречені, віддані дружини, шляхетна мудрість яких простежується у тексті. Однак поруч із ними існують і негативні образи – он-як Лотової жінки, перетвореної на соляний стовп за непослух [Буття, 19: 26], жінки єгипетського Потіфара, котра намагалася спокусити Йосифа, доньок Лота, котрі обпоїли батька, і через яких постали цілі народи моавитів і амонітів. Також варто згадати Тамару, котра спокусила свого свекра Юду [Буття, 38: 6–30], проте саме це дало продовження Давидового роду, з якого мав прийти Месія. Так, ці жінки робили аморальні вчинки, проте поруч із ними існували такі чоловіки, як Сіхем, що згвалтував Діну [Буття, 34: 2].

Варто звернути увагу на те, що відбувалось всього-на-всього вдале акцентування на поганих жінках, тоді час як умисно закривалися очі на чоловічі пороки. Тому коли говориться, що жінка у Книзі Буття виключно грішна, то справедливості заради потрібно навести ті жіночі образи, котрі відіграли позитивну релігійну роль. Та коли ми говоримо про біблійну традицію, ми не можемо стверджувати про однозначність, фемінне постійно перебуває в антагонізмі.

Феміністка та філософиня С. де Бовуар висуває таку позицію, себто становище жінок у суспільстві виявляється відмінним від стану всього людства, адже чоловіки "створили" такий світ, у якому жінка, котра визначається як "інша", приречена виступати "другою статтю". Жінка, таким чином, самовизначається і відокремлюється від чоловіка, вона стає несуттєвим поруч з істотним, де чоловік – це Суб'єкт та Абсолют, а вона – лише інша. "Тому не здається дивним, що твори пер-

ших християнських отців церкви грішили антифемінізмом. Зокрема, звертаючись до жінки, Тертулліан стверджував, що вона повинна завжди перебувати в жалобі, лахмітті і каятися безперестанку, аби спокутувати провину за "смерть людського роду" [7, с. 156]. Жінка для нього – це ворота диявола, адже вона перша доторкнулася до дерева Сатани і порушила божественний закон. За агресивністю і надлишковим аскетизмом Тертулліана, імовірно, ховається аналогічний страх перед тим, що жінка може дати життя. У своїй "Моногамії" він з огидою говорить про напади нудоти під час вагітності; про годування грудьми і сумні зміни жіночої фігури після пологів.

Перебуваючи під впливом неоплатонізму, більшість Отців Церкви й надалі дотримувалися такої дуалістичної символіки чоловіче – раціональне, а жіноче – ірраціональне. На думку дослідниці Наталії Чухим, така антична філософія приниження всього фемінного просто наштовхнулася на егалітарні тенденції раннього християнства, де жінки і чоловіки мають однакову духовність і рівні у відпущенні гріхів [8, с. 58].

Водночас у Новому Завіті протягом усього земного життя і служіння Ісуса Христа його супроводжували жінки. Одні з них свідчили про Месію; інші являли собою зразок глибокої віри; треті надавали почесні, помазували на служіння і на смерть; четверті ж отримували зцілення, чим примножували віру оточення. Жінки швидше чоловіків сприйняли вчення Господа і "... хоч не про кожну з них є достатньо інформації, розуміємо, що їхні ролі важливіші, ніж здаються на перший погляд. Адже будь-яка жінка, що з'являється на сторінках Святого Письма, відіграє важливу роль в історії людства. Слова "жінка" або "жінки" зустрічаються в Біблії понад 400 разів, і серед них можна зустріти найрізноманітніших жінок – від служниць до пророчиць" [2, с. 17]. Дослідники пов'язують такі суспільні та релігійні трансформації зі зміною самосвідомості жінок того часу. І справді, християнська проповідь дістала активного відгуку серед жінок, в той час як існувала традиція їх недопущення до суспільного та політичного життя, де панували чоловіки.

Якщо ми знову звернемося до Нового Завіту, то у притчак про закваску [Лк13: 20–21] і про втрачену драхму [Лк.15: 8–10] ми бачимо жінок у їх житейських справах. Вони ж і є тими моделями, що демонструють образ та дії Бога: старанність жінки, що розшукує монету, як зображення найважливішого пошуку в житті; а руки жінки, що готує хліб, символізують турботу Бога про людей і повноту обіцяного Царства. Також зустрічається момент, де Ісус хвалить бідну вдову, яка поклала в скарбницю храму дві дрібні монети, а віддала, на думку Христа, більше за всіх [Мк.12: 43 ів., Лк.21: 1–4]. Варто звернути увагу і на ті чудеса, котрі здійснювались Ісусом Христом. Там вдається теж віднайти вищезгадані моделі: Він виліковує від лихоманки тещу Петра [Мк.1: 30–31; Лк.4: 38–39]; "випрямлює", поклавши руки, "дочку Авраамовому", яка була згорблена вісімнадцять років [Лк.13: 11–16]; змилюється над вдовою з Наїну, "повертає" їй живим єдиного сина [Лк.7: 11–15]; зцілює "жінку, яка страждає кровотечею" і оживляє дочку Яїра [Мк.5: 21–43; Мт. 9: 18–26; Лк.8: 40–56].

На думку італійської дослідниці Андреа Мілано – вибір жіночих постатей як персонажів притч та образів Царства Божого – не випадковий. Саме це зробило жінок такими моделями, з якими покликано ототожнювати себе як жінки, так і чоловіки. У цьому, впевнена дослідника, виражається також "прихований протест проти характерного для патріархальної мови і свідомості ототожнення людини як чоловіка; проти тенденції до символізації Бога в чоловічих категоріях" [5, с. 15].

Не менш важливим аспектом в осмисленні біблійного розуміння фемінності є те, що Ісус не лише дозволив жінкам слухати себе, а й групі жінок слідувати за Ним. Ми віднаходимо вказівки, що жінки "супроводжували Його і служили Йому тоді, як Він був у Галілеї [Мк.15: 41]. Зокрема, Марк теж згадує про жінок, які йшли з Галілеї і перебували біля хреста при розп'ятті. Тому ми можемо припустити, що вони належали до громади Ісуса як його постійні і вірні "учениці". Лука перетворює це коротке, але визначне для дослідників повідомлення Марка в узагальнену розповідь про служіння Ісуса в Галілеї і вказує, знову ж таки, на присутність жінок серед натовпу біля хреста. Це натякає на певну модель жіночого служіння, одночасно являючи собою свідчення включення жінки в соціальний простір буття християнської релігії, де вона розкриває себе не пасивною, а дієюю.

Підтвердження нашої думки можна віднайти також у Енці Б'янкі. Він цитує Франсуа Бовона: "Через ментальність часу, свобода, якою послуговується Ісус, коли називає жінок ученицями, є абсолютно незбагненою, і не менш незбагненою є свобода жінок, котрі залишають власні домівки, щоб долучитися до Ісусової спільноти. Те, що жінок обмежили у служінні дяконії, відповідає тенденції Церкви, але не намірам Ісуса" [3, с. 25]

Також не можна відкинути і інші важливі постаті – Марію і її сестру Марфу з Віфанії, котрі разом зі своїм братом Лазарем були близькими друзями Ісуса [Лк.10: 38-42; Ін .11: 1,5,11–36]. Як наслідок, здається не випадковим і досить закономірним те, що тільки жінки, наскільки нам відомо, не зраджать Ісуса, залишаються Йому вірні аж до хресної смерті, символізуючи собою чесноту Вірності. На протигагу іншим учням, які розбігаються після арешту Ісуса Христа; від Іуди, котрий Його зрадить; від Петра, який від Нього відречеться. Водночас жінки теж прийшли в Єрусалим та, як і було раніше, оточували Його і слідували за Ним і "дивилися здалека" на розп'яття [Мк.15:40]. Після смерті ж Ісуса вони помазали Його тіло [Мк.14: 47–16: 1 і] та першими побачили порожній гроб [Мк.16: 2-8; Лк.24: 22–23] та Ісуса, котрий воскрес із мертвих [Мт. 28: 8–10]. Варто зазначити, що саме жінки розповіли про це іншим учням [Лк.24: 10, 22–23]. Останній момент часто описували з тієї позиції, що яскраво демонструвала такий жіночий порок, як балакучість.

Таким чином, можна зробити висновок, що поле фемінної проблематики в Новому Заповіті – надзвичайно широке. У новій біблійній традиції жінка повністю віддається Богу, шанує його і залишається вірною до останнього, адже вірить у повноту Обіцяного Царства. А благодать людства закладається не в панівному або підлеглому становищі, а божественному поєднанні. Адже чоловік і жінка не ідентичні і не взаємозамінні, ніхто з них не перевищує іншого, оскільки обидва необхідні. Кожен визначається відповідно до його функцій, оскільки вони доповнюють один одного.

Отже, передусім можна виокремити найбільш популярні полярні моделі сприйняття фемінного у біблійній традиції. Це утвердження, з одного боку, думки про недосконалість жінки, посилення на Божий задум у питанні статевої ієрархії та розподілі праці у Старому Заповіті. Сюди ж додається визнання провини жінки у гріхопадінні, з чого випливає закономірне підпорядкування чоловікові (як-от образ Єви). У цьому контексті важливим феноменом для майбутнього вивчення виступають дві версії творення людини у Книзі Буття.

З іншого боку, не можна виключати наявність і такого фактора, що водночас простежуються яскраві паростки апології жіночої природи, які яскраво виявляються у Новому Заповіті. Зазвичай осмислюється фемінність не через протиставлення жінки та чоловіка, а через розуміння особливостей обох статей та акцентуації на тому, що їх об'єднує. Тут беруться до уваги дієві жінки, чий вплив на соціокультурний простір відобразився на цілих поколіннях жінок (як-от образ Діви Марії та Марії Магдалини), через що з'явилася необхідність переосмислення онтологічного статусу жінки та всього фемінного у християнстві.

Список використаних джерел

1. Біблія: Святе Письмо / пер. І. Огієнка. Випр. вид. К.: Асоціація "Духовне відродження". Дорога Правди: Книгоноша, 2015 1226 с
2. Більк А. Д. Біблійні жінки. Новий Завіт. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 144 с.
3. Б'янкі Е. Ісус і жінки / Пер. Галина Теслик; наук. ред. Юрій Вестель, Іванна Мовчанюк; упоряд. Олег Конкевич; передне слово Анн-Марі Пельтьє. Київ: Дух і Літера, 2020. 142 с.
4. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі. К.: Наук. думка, 2001. 340 с.
5. Мілано А. Жінчина і любов в Библии. Эрос, агапа, личность. СПб.: Алетейя, 2011. 344 с.
6. Пельтьє А.-М. Християнство та жінки. Двадцять століть історії. К.: Дух і літера, 2016. 156 с.
7. Тертуллиан. Избранные сочинения / Пер. с лат.; общ. ред. и сост. А. А. Столjarова. М.: Прогресс, Культура, 1994. 448 с.
8. Чухим Н. Візія жінки в західній філософській традиції (від античності до модерну). К.: Київський інститут гендерних досліджень, 2006. 192 с.

References

1. Biblija: Svjate Pys'mo (2015) / per. I. Ogijenka – Vypr. vyd. – K.: Asociacija "Duhovne vidrozhennja" / Doroga Pravdy: Knygonosha, – 1226 s.
2. Bilyk, A. D. (2011). Biblijni zhinky. Novyj Zavit. / A. D. Bilyk. – Ternopil': Navchal'na knyga – Bogdan – 144 s.
3. B'janki, E. (2020) Isus i zhinky: per. s ytal. / Enco B'janki; Per. Galyna Tesljuk; nauk. red. Jurij Vestel', Ivanna Movchanjuk; uporjad. Oleg Konkevych; perednje slovo Ann-Mari Pel'tje. – Kyjiv: Duh i Litera – 142 s.
4. Gomilko, O. (2001) Metafizyka tilesnosti: koncept tila u filosofsk'omu dyskursi/ O'l'ga Gomilko – K.:Nauk. dumka. – 340 s.
5. Milano A. (2011) Zhenschnyna u ljubov' v Byblyi. Eros, agapa, lychnost' / A. Milano. – SPb., Aletejja. – 344 s.
6. Pel'tje, A.-M. (2016) Hristyjansvto ta zhinky. Dvadcjat' stoliť istoriji / Ann- Mari Pel'tje / Per. z fr. – K.: Duh i litera – 156 s.
7. Tertullyan, (1994) Yzbrannnye sochynenyja / Tertullyan / Per. s lat., obsch. red. Y sost. A. A. Stoljarova. – M.: Progress, Kul'tura – 448 s.
8. Chuhym, N. (2006). Vizija zhinky v zahidnij filosofsk'ij tradyciji (vid antychnosti do modernu) / Natalija Chuhym. – K.: Kyjivsk'ij instytut gendernyh doslidzhen' – 192 s.

Надійшло до редколегії 01.06.22

Kateryna Kozar, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MISOGYNY AND APOLOGY OF THE FEMININE IN THE BIBLICAL CHRISTIAN TRADITION

The article considers the Bible as the most thorough and basic source for studying the concept of femininity in the religious tradition of Christianity. According to many feminist researchers, it is the Bible that makes it possible to trace the ontological status of women in the Christian tradition and to understand the specifics of Christian religious views on masculine and feminine. The opinion is proved that thanks to the analysis of biblical figures, it is possible to identify the necessary models of human behavior (A. Milano), to understand the images-symbols in their variability from the point of view of gender studies (A. Bilyk, N. Chukhim and O. Gomilko). Moreover, numerous feminist theologians and philosophers willingly refer to the Bible as the most criticized, "anti-feminist" source (E. Fiorenza). Therefore, it became necessary to study those aspects related to the raised issues for the analysis of the correct interpretation of the texts of the Bible, especially the first three chapters of the Book of Genesis. The article presents an attempt to reconstruct the real status of women in the Bible. The issue of the Christian understanding of the status and historical significance of the biblical explanations of the feminine is considered (E. Bianchi and A.-M. Peletier).

Keywords: femininity, Christianity, the Bible.